

POPULACIJSKI RAZVOJ ZADRA

VERA GRAOVAC
Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru
Department of Geography, University of Zadar

UDK: 314.8(497.5 Zadar)
Pregledni članak
Review

Primljeno: 2004-03-05

Received:

Zadar je jedan od hrvatskih gradova s najdužom urbanom tradicijom i kontinuiranom naseljenošću. Članak se bavi analizom kretanja broja stanovnika Zadra kroz povijest, posebice od 15. st. nadalje, budući da od tada datiraju prvi službeni popisi koje je provodila Mletačka Republika. Sve do druge polovine 20. st. porast broja stanovnika bio je spor i većinom je ovisio o ratnim zbivanjima, gospodarskim prilikama, epidemijama i pojavama gladi, koji su uzrokovali velike pomore i migracije stanovništva grada i njegove okolice. Tek nakon Drugoga svjetskog rata Zadar bilježi snažan porast broja stanovnika zahvaljujući industrijalizaciji i gospodarskom razvoju grada.

Ključne riječi: Zadar, stanovništvo, popisi stanovništva, migracije, Mletačka Republika

Zadar is one of the cities with longest urban tradition and continuous population in Croatia. This article deals with the number of inhabitants in Zadar throughout the history, particularly from 15th century on, when first censuses were taken. Until the second half of 20th century, the population growth was slow and depended mostly on numerous wars, economic conditions, epidemics and famines that caused massive death and migrations of the population within the city and in its surroundings. It was only after the Second World War that population growth was rapid, due to industrialization and stronger economic development of the town.

Key words: Zadar, population, censuses, migrations, Venetian Republic

Uvod

Zadar je jedan od nastarijih gradova u Hrvatskoj s urbanom tradicijom dužom od dvije tisuće godina. Ne postoje pouzdani podatci iz kojih bi se moglo zaključiti kada je samo naselje nastalo, međutim, poznato je da je ovo područje naseljeno još u prapovijesti, intenzivnije od željeznog doba, o čemu svjedoče arheološki ostaci liburnske kulture. Zadar (Jader) bio je vodeće liburnsko središte (SUIĆ, 1964.). U 4. st. pr. Kr. na ovaj prostor dolaze Kelti, a Jader i dalje ostaje značajno središte na istočnoj obali Jadrana (PERIČIĆ, 1999.). U 1. st. pr. Kr. cijela Liburnija, pa tako i Zadar, našli su se u sklopu Rimskog Carstva, čime je započela romanizacija Zadra. Početkom 1. st. Zadar postaje kolonija rimskih građana. U 7. st. doseljavaju se Hrvati. Nakon razdoblja rimske vladavine Zadar je nastavio svoj urbani razvoj u sklopu Bizantskog Carstva i Hrvatske u

doba narodnih vladara. Godine 1409., kada je Zadar pripao Mletačkoj Republici, započinje gotovo četiri stoljeća dugo razdoblje stagnacije uzrokovane teškim gospodarskim i političkim uvjetima te mletačko-turskim ratovima. Propašću Mletačke Republike 1797. godine nastupa više od sto godina dugo razdoblje austrijske vladavine s kratkim periodom francuske uprave, od 1806. do 1813. godine. Rapallskim ugovorom 1920. godine Zadar je pripao Italiji, u čijem sklopu je *de facto* ostao sve do 1943. godine, a konačno 1948. prema međunarodnom pravu pripojen je Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji.

Tijekom svoje duge povijesti Zadar je bilježio i buran demografski razvoj. Zahvaljujući brojnim arhivskim zapisima i dokumentima moguće je donekle rekonstruirati kretanje broja stanovnika, stoga su o povijesti Zadra i njegovu stanovništvu napisani brojni radovi. Marčić (1928.) daje kratki prikaz podrijetla i značajke stanovništva Zadra. Rubić (1952., 1964.) u svojim radovima osim općih geografskih karakteristika zadarskog područja proučava i demografski razvoj Zadra i okolice. Od ostalih autora koji su svojim proučavanjima pridonijeli saznanjima o demografskom razvoju Zadra svakako treba spomenuti Dugačkog (1944.), Jelića (1959., 1985.), Raukara (1977., 1987.), Kulušića (1971.), Peričića (1999.) te Magaša (1986., 1991., 1994., 1997.). Međutim, ovi radovi daju samo parcijalne prikaze demografskog razvoja Zadra, pa je cilj ovoga rada dati sveobuhvatnu sliku, koristeći dostupnu literaturu i statističke podatke.

Demogeografski razvoj Zadra do početka 15. st.

Zadar (Jader) je bio vrlo značajno liburnsko središte koje je dolaskom Rimljana romanizirano, tako da je prvo stanovništvo zadarske varoši bilo mješavina Romana i starosjedilaca Liburna (MARČIĆ, 1928., PERIČIĆ, 1999.). Okolica grada također je privlačila stanovništvo zahvaljujući svom povoljnom položaju i plodnom tlu. O točnom broju stanovnika grada u tom razdoblju teško je govoriti, budući da ne postoje vjerodostojni podatci iz tog vremena. Naravno, postoje određena nagađanja i procjene o mogućem broju stanovnika. Prema nekim procjenama, liburnski Jader mogao je imati oko 2 000 stanovnika, a u 4. st. između 20 000 i 25 000 stanovnika (PERIČIĆ, 1999.). Međutim, ove tvrdnje nisu potkrijepljene nikakvim konkretnim dokazima.

U srednjem vijeku Zadar je zasigurno zabilježio značajne demografske promjene, uglavnom pod utjecajem migracija uzrokovanih seobom naroda, mletačkom i turskom opasnošću te brojnim prirodnim nepogodama. Međutim, ni iz ovog razdoblja ne postoje pouzdani podatci o kretanju broja stanovnika grada i okolice. Sve dostupne brojke temelje se na osobnim procjenama pojedinih autora, koje se ne mogu smatrati vjerodostojnima jer nisu potkrijepljene konkretnim dokazima. Zadar je zahvaljujući svojim zidinama bio jedan od rijetkih gradova koji nisu bili porušeni pri avarsko-slavenskoj navali na ovo područje. Dio stanovnika zaleđa zaštitu je potražio unutar gradskih zidina, a dio se iselio na susjedne otoke. Zahvaljujući svom kontinuiranom postojanju i očuvanju, Zadar je postao važno vojno i političko središte Dalmacije za vrijeme bizantske vladavine u 6. st. Slabljenjem bizantske moći u 10. st. do izražaja dolaze mletačke aspiracije za osvajanjem ovog područja. Uslijedile su brojne borbe s Mlečanima u pokušaju ostvarenja autonomije, međutim, do početka 15. st. Mlečani su u nekoliko navrata vladali Zadrom. Epidemije kuge koje su harale Europom u srednjem vijeku, nisu zaobišle ni Zadar, gdje je pojava kuge zabilježena 25 puta. Zaraze su se uglavnom širile trgovačkim brodovima preko Venecije, a kasnije i iz Bosne (JELIĆ,

1978.). Osim kugom, gubitci stanovništva bili su uzrokovani pojavama gladi, potresom te opsadama grada od strane Mlečana, posebice 1202. godine kad su ga razrušili i osvojili Mlečani i križari. Nakon odlaska križara i Mlečana grad je bio gotov sav porušen i opljačkan, a stanovništvo se iselilo u okolice i na otoke (NOVAK, G., 1965.).

Zbog ratnih sukoba sljedećih desetljeća stanovništvo okolice također je stradavalo, a dio njih iselio se na otoke. U to vrijeme zadarsko zaleđe bilo je naseljeno hrvatskim stanovništvom koje se postupno preseljavalo u sam grad. Mlečani su sprječavali miješanje starosjedilačkoga romanskog stanovništva s hrvatskim doseljenicima, stoga su zabranjivali sklapanje brakova među njima, a 1243. godine izdali su naredbu prema kojoj se Hrvati nisu smjeli primati u grad na stalan boravak (DUGAČKI, 1944.). Međutim, o postupnom pohrvaćivanju Zadra jasno govori činjenica koju je zabilježio kardinal Bozon 1177. godine kako su Zadrani pri dolasku pape Aleksandra III. pjevali na "svom hrvatskom jeziku" (STRGAČIĆ, 1954.). Bojeći se mletačke vlasti, mnogi su se Zadrani iselili iz grada, stoga su Mlečani poticali doseljavanje svojih činovnika, obrtnika i trgovaca iz Venecije. Te migracije imale su značajan utjecaj i na broj i na etnički sastav stanovništva grada. Jedan od prvih podataka o broju stanovnika u gradu dao je jedan anonimni zadarski autor 1291. godine, prema kojemu je u Zadru živjelo 8 698 stanovnika (JELIĆ, 1959.).

Razdoblje mletačke uprave (1409.-1797.)

Nakon što se Ladislav Napuljski odrekao svojih prava na Dalmaciju prodavši Veneciji Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag te sva kraljevska prava na Dalmaciju za 100 000 dukata, u Zadru nastupa gotovo četiri stoljeća dugo razdoblje mletačke vladavine (ANTOLJAK, 1994.). I tada je Zadar imao strateško značenje, jer je bio središte Mletačke Dalmacije i Albanije. Isticao se svojim povoljnim geografskim položajem, sigurnom lukom te velikim i ekonomski važnim distriktom, odnosno upravnim područjem (RAUKAR, 1977.). Svojim gospodarskim i upravnim značenjem Zadar je privlačio stanovništvo iz okolice i iz Venecije te je širio granice svoga distrikta. Promjene broja stanovnika i migracije u prvom su redu ovisili o političkoj situaciji, ratovima te o prirodnim nepogodama. Samo u 15. st. kuga je harala ovim područjem u više od deset navrata. Iako sve do prve polovine 16. st. nema točnih podataka o broju stanovnika Zadra i okolice, prema dostupnim mletačkim izvještajima može se zaključiti da su turska osvajanja u zaleđu uzrokovala snažnu depopulaciju. Dio stanovnika odveden je u zarobljeništvo, a veći dio iselio se u Zadar i na otoke. Međutim, već početkom 16. st. zaleđe se demografski brzo obnavljalo. Priljev Hrvata iz okolice u grad posebno je bio naglašen u 15. i 16. st. Mlečani su rado primali došljake budući da je potreba za vojnicima uvijek bila velika. Došljaci su se također naseljavali uz gradske bedeme i tako stvarali novo predgrađe. Međutim, zbog prenapučenosti Mlečani su u nekoliko navrata tijekom 16. i 17. st. preseljavali stanovništvo iz okolice u Istru (DUGAČKI, 1944.).

U razdoblju mletačke uprave pojedini predstavnici vlasti, generalni providuri, gradski knezovi i kapetani povremeno su vršili popis stanovništva Zadra i o tome su podnosili izvještaj mletačkom senatu (JELIĆ, 1985.). Podatci u mletačkim popisima uglavnom se odnose na broj stanovnika grada (zajedno s varoši), otoka i kopnenog zaleđa (RAUKAR, 1987.). Jedan od razloga zbog kojih su Mlečani provodili popise bio je da se utvrdi broj muškaraca sposobnih za ratovanje. 1527. godine proveden je prvi iscrpniji

popis koji osim ukupnog broja stanovnika daje i broj domaćinstava, ime i prezime domaćina, broj članova obitelji te često i zanimanje domaćina. Prema navedenom popisu u gradu je živjelo 6 903 stanovnika, a u varoši 1 148 stanovnika, odnosno ukupno 8 051 stanovnik. Kao što se vidi iz metodologije popisa, Zadar se sastojao od dva dijela: grada, koji je bio omeđen bedemima, i varoši, koja se razvila uz gradske bedeme i u biti je bila predgrađe. Ta dva dijela razlikovala su se po svom izgledu te socijalnim i ekonomskim karakteristikama. U gradu je uglavnom živio imućniji sloj građana, međutim, unutar zidina također je bilo i pučkih četvrti. Nasuprot tomu, u varoši je živjelo doseljeno stanovništvo. U gradu su bile razvijene obrtničke, pomorske, trgovačke i financijske djelatnosti, dok je zaleđe bilo orijentirano na agrarnu i stočarsku proizvodnju. Međutim, dio građana je također imao posjede izvan gradskih zidina, u varoši i u zaleđu. Stanovnici obalnih naselja i otoka također su se bavili ribarstvom i pomorstvom. Vrlo važna ekonomska djelatnost bila je proizvodnja soli.

Iako dostupne podatke treba uzeti s određenom zadržkom, oni mogu dati okvirnu demografsku sliku Zadra i okolice u 16. st. (Tab. 1.). Posebno nepouzdan i pretjeran čini se podatak o broju stanovnika grada 1525. godine. Zaleđe je u vrijeme popisa 1527. godine također bilo relativno dobro naseljeno međutim, mletačko-turski ratovi (1537.-1540. i 1570.-1573.) značajno su utjecali na smanjenje broja stanovnika kako u zaleđu, tako i u gradu i na otocima. Smanjenje broja stanovnika u zaleđu, osobito nakon Ciparskog rata (1570.-1573.), rezultat je turskih osvajanja koja su uništila agrarno-stočarsku proizvodnju, prouzročila velike ljudske gubitke i izazvala velike migracije stanovništva. Stanovništvo zaleđa iseljavalo se dijelom u Zadar, zatim u ostala primorska naselja i na otoke te dijelom u Istru i Italiju (u pokrajine Marche, Abruzzi i Puglia). Osim toga, mnogo ljudi odvedeno je u tursko zarobljeništvo. S druge strane, otočni prostor imao je manje oscilacije u demografskim kretanjima. Kao i u ostalim područjima, na kretanje broja stanovnika utjecale su epidemije i razdoblja gladi, ali i doseljavanje stanovništva s kopna te obveza služenja na mletačkim galijama. Odvođenje muškaraca na galije utjecalo je na smanjenje broja stanovnika, a narušavalo je i biološku strukturu stanovništva i negativno utjecalo na njegovu reprodukciju.

Budući da je grad jednim dijelom ekonomski ovisio o zaleđu, jasno je da su turska osvajanja u zaleđu utjecala i na ekonomsku situaciju u gradu. Mnoga sela u zaleđu su nestala, neka su uništena, a neka potpuno napuštena. Iako se na prvi pogled čini da je zaleđe pretrpjelo najveće demografske gubitke, detaljnijom analizom dolazi se do zaključka da je i grad znatno nazadovao u tom pogledu. Budući da se stanovništvo zaleđa dijelom doseljavalo u grad, jasno je da je gubitak stanovništva u gradu bio i veći od prikazanog. Dio gradskog stanovništva također je odveden na galije. Epidemije kuge u 16. st. uvelike su smanjile broj stanovnika u gradu. Već početkom stoljeća zbog kuge koja je poharala grad, gotovo cijelo stanovništvo grada iselilo se na obližnje otoke, tako da je grad bio gotovo napušten (PERIČIĆ, 1999.). Epidemije su znale trajati mjesecima, a posljedice su bile nesagledive. Zbog epidemije 1500. godine grad je ostao bez više od četiri tisuće svojih stanovnika, što je imalo katastrofalne posljedice za grad od nekoliko tisuća stanovnika. U drugoj polovini stoljeća također je bilo pojava kuge, međutim, o njezinim posljedicama nema točnih podataka. Još u prvoj polovini 16. st. Mlečani su pokušavali potaknuti demografsku obnovu zaleđa poticanjem raseljenog stanovništva na povratak, ali s vrlo slabim uspjehom. Značajan utjecaj na demografsku sliku, posebice na etničku strukturu, imalo je doseljavanje Vlaha na opustošena područja. Sve do početka 16. st. oko srednjovjekovnih gradskih zidina nalazio se obrambeni jarak, no tijekom

sedamdesetih godina 16. st. na prostoru jarka izgrađena je cisterna s pet krana koje su kasnije nazvane bunarima (na današnjem Trgu pet bunara), a služile su za vodoopskrbu grada. Slično je uređena velika cisterna s tri krune na mjestu obrambenog jarka koji je odvajao zadarski kaštel od ostatka grada (današnji Trg tri bunara). Osim tih javnih cisterni, zadarski plemići i samostani imali su manje privatne cisterne (BEOVIĆ, 2004.).

Tab. 1. Kretanje broja stanovnika Zadra i okolice u 16. st.¹

Tab. 1 Population of Zadar and its surroundings in the 16th century

Godina	Grad	Kopno	Otoci	Ukupno
1527.	8 051	9 109	6 859	24 019
1553.	6 536	12 000	5 293	23 829
1573.	5 579	3 502	5 579	14 660
1578.	7 600	1 600	5 750	14 950
1586.	6 163	3 078	6 281	15 522
1593.	5 814	2 314	5 646	13 774
1596.	5 000	2 557	6 172	13 729
1598.	5 200	2 972	6 535	14 707

Izvor: Peričić, Š. (1999.): *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar.

Godina	Grad	Godina	Grad
1500.	5 740	1561.	5 564
1525.	13 000	1566.	6 917
1527.	8 073	1572.	5 287
1528.	7 785	1575.	7 161
1542.	6 300	1578.	7 600
1550.	7 800	1581.	5 335
1553.	6 536	1588.	6 183
1554.	6 531	1593.	5 814
1556.	6 536	1594.	6 085
1557.	7 000	1595.	5 614
1559.	8 100	1596.	5 390
1560.	6 917	1598.	5 200

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar

Tijekom 17. st. broj stanovnika u gradu i dalje je opadao, unatoč doseljavanju stanovnika iz zaleđa te trgovaca i činovnika iz Italije (Tab. 2.). Broj stanovnika 1608. godine smanjio se u odnosu na popis iz 1527. godine za otprilike 28%, uglavnom pod utjecajem rata i gladi uzrokovane gubitkom posjeda u okolici. Stanovništvo zaleđa i dalje je bilo ugroženo turskim pohodima. Tijekom Kandijskog rata (1645.-1669.) u Sjevernoj Dalmaciji nestalo je 27 sela (PERIČIĆ, 1999.). Međutim, broj stanovnika okolice se povećavao zahvaljujući doseljavanju stanovništva s turskog teritorija. Ovo doseljavanje je osim na brojčano povećanje utjecalo i na kulturološke, etničke i vjerske promjene. Značajno smanjenje broja stanovnika grada 1671. godine odraz je velikih gubitaka i iseljavanja tijekom Kandijskog rata. Do povećanja broja stanovnika u sljedećem desetljeću došlo je vjerojatno zbog doseljavanja stanovnika iz okolice. Pred kraj stoljeća još jedan rat (Morejski rat 1684.-1699.) uzrokuje negativna demografska kretanja.

Zahvaljujući njegovu upravnom značenju, u gradu je bio stacioniran velik broj vojnika, a galije su često uplovljavale u luku što je imalo utjecaja na ekonomske prilike u gradu. Budući da je veliki dio okolice bio pod turskom vlašću, Zadar je bio relativno izoliran i odvojen od svoga prirodnog zaleđa. Uz to, Mlečani su ograničavali razvoj trgovine sa zaleđem. Međutim, zahvaljujući velikom broju stacioniranih vojnika,

¹ Ukupan zbroj u nekim godinama razlikuje se od podataka navedenih u literaturi, jer je očito došlo do pogreške pri zbrajanju (op. a.)

poljoprivrednici i ribari u gradu mogli su lakše prodati svoje proizvode, što je povoljno utjecalo na gospodarski život grada. Loša strana svega bila je da su vojnici često okupirali stanove i kuće, a znali su prenositi i zarazne bolesti. Ta je činjenica pak utjecala na otvaranje bolnica u gradu (NOVAK, M., 1965.).

Tab. 2. Kretanje broja stanovnika Zadra i okolice u 17. st.

Tab. 2 *Population of Zadar and its surroundings in the 17th century*

Godina	Grad	Kopno	Otoci	Ukupno
1608.	5 784	3 393	5 852	15 029
1641.	5 474	8 698	-	(14 172)
1671.	3 300	8 700	950	12 950
1676.	8 100	7 000	6 400	21 500
1682.	3 597	7 569	3 866	15 032

Izvor: Peričić, Š. (1999.): *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar.

Godina	Grad
1608.	5 803
1619.	2 073
1625.	5 285
1629.	2 354
1670.	3 700
1671.	3 300
1678.	6 000
1695.	2 804

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar

Svakako je zanimljivo obratiti pozornost na metodologiju popisa izvršenih u vrijeme mletačke vladavine. Prema popisu iz 1608. godine popisano stanovništvo podijeljeno je u pet kategorija: 1. Starci (126), 2. Muškarci sposobni za oružje (1 593), 3. Žene (2 408), 4. Muška djeca (832), 5. Ženska djeca (844) (JELIĆ, 1985.). Jelić navodi korigirane podatke jer je u izvornim podacima uočio pogreška pri zbrajanju, zbog čega se podatci za 1608. godinu navedeni u Tab. 2 ne podudaraju. Iz navedenih podataka proizlazi da je udio staraca u ukupnom stanovništvu samo 2,2% (iako nije navedeno koja je dobna granica uzeta za određivanje starog stanovništva). Taj podatak navodi na zaključak da je tako nizak udio starog stanovništva posljedica ratnih stradanja i iseljavanja u 16. st. te kraćega životnog vijeka. Izrazita brojčana nadmoć žena (koeficijent feminiteta iznosi 140 žena na 100 muškaraca) rezultat je većeg stradanja muškaraca u ratovima, a u obzir također treba uzeti i činjenicu da su u stanovništvo grada pribrojene i žene koje su u gradu radile kao kućne pomoćnice, njegovateljice ili dojilje. Jedan od najvažnijih razloga slabog porasta broja stanovnika u gradu bila je vrlo niska i negativna stopa prirodne promjene. Prema dostupnim podacima iz tog razdoblja stope nataliteta i mortaliteta bile su oko 40% (JELIĆ, 1985.). Visok mortalitet bio je uglavnom rezultat ratnih stradanja, loših higijenskih uvjeta i pojava gladi.

Iz podataka navedenih u popisu također je moguće dati okvirnu sliku etničke i gospodarske strukture stanovništva. Naime, osim stanovnika popisana su i kućanstva te su navedena imena i prezimena kućevlasnika i njihovo zanimanje. Prema navedenom popisu oko 75% stanovništva činili su Hrvati, dok su ostatak činili došljaci s Apeninskog poluotoka te iz Albanije i Grčke. Za usporedbu, prema popisu iz 1527. godine Hrvati su činili oko 90% stanovništva. Manji dio hrvatskog stanovništva doseljen je iz okolnih područja i drugih krajeva Mletačke Dalmacije. Naravno, ovi podatci ne mogu se smatrati

u potpunosti točnima, budući da se diferenciranje vršilo samo na temelju prezimena kućevlasnika, a često je vrlo teško na temelju samog prezimena odrediti etničku pripadnost jer su neka prezimena prevedena na talijanski, neka su prilagođena talijanskoj transkripciji, dok su u nekim slučajevima umjesto prezimena upisani nadimci, zanimanje ili tjelesne karakteristike kućevlasnika (JELIĆ, 1985.).

U odnosu na popis s početka 17. st., popis proveden 1695. godine pokazuje da se broj stanovnika u gradu smanjio za 52% (Tab. 3.). Ovo stoljeće obilježila su dva velika tursko-mletačka rata, Kandijski i Morejski, koji su značajno utjecali na demografska kretanja, izazivajući stradavanje i iseljavanje stanovništva. Osim ratovima, demografski razvoj također je bio ograničen niskim stopama prirodne promjene i čestim pojavama gladi.

Tab. 3. Popis stanovništva grada Zadra 1695. godine

Tab. 3 Zadar population census from year 1695

MUŠKARCI		ŽENE	
Muškarci sposobni za oružje, oženjeni 18-50 godina	250	Žene udate 18-50 godina	298
Muškarci sposobni za oružje, neoženjeni 18-50 godina	163	Udovice i neudate 18-50 godina	300
Muškarci 60-70 godina	76	Starice 55-90 godina	240
Muškarci 70-90 godina	26	Djevojke 12-18 godina	117
Mladići 12-18 godina	103	Djevojčice 8-12 godina	92
Dječaci 8-12 godina	90	Djevojčice 3-7 godina	138
Dječaci 3-7 godina	120	Ženska djeca do 2 godine	68
Muška djeca do 2 godine	52	Sluškinje rođene u selima	318
Sluge rođeni skoro svi izvan grada	84	Redovnice u samostanima	82
Svjetovni svećenici	64	Manjurice ili švore	7
Redovnici u samostanima	69		
Svećenici grčkog obreda	2	Siromašice u hospitalima za žene	40
Siromasi u hospitalima za muškarce	9		
Ukupno muškaraca	1108	Ukupno žena	1700
Sveukupno stanovnika: 2808			
Broj kućanstava: 704			

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar

Analizirajući popis iz 1695. godine primjećuje se da nedostaje dobna skupina 50-60 godina kod muškaraca i 50-55 godina kod žena. Razlozi za to nisu poznati, ali moguće je da nije bilo stanovnika te dobi ili da su te dobne skupine slučajno izostavljene pri prijepisu podataka. Pogreške u tadašnjim popisima nisu bile neuobičajene, što dokazuje i ovaj popis u kojem je pogrešno zbrojen ukupan broj žena (umjesto 1 700, u izvornom dokumentu zbroj je iznosio 1 696 žena). Koeficijent feminiteta je i prema ovom popisu bio natprosječno visok i iznosio je 153 žene na 100 muškaraca. Posebice je velik nesrazmjer između broja neoženjenih muškaraca u dobi između 18 i 50 godina i neudanih

žena i udovica iste dobne skupine (184 žene na 100 muškaraca). Naravno, ta neravnoteža uzrokovana je stradavanjem muškaraca te dobi u ratovima.

Prestankom tursko-mletačkih ratova i protjerivanjem Turaka, početkom 18. stoljeća započelo je mirnije razdoblje. Međutim, posljedice burnih događanja iz prethodnog stoljeća i dalje su očite. Zadarska je okolica opustošena, a u grad su se i dalje doseljavali stanovnici iz zaleđa, iz drugih dalmatinskih gradova i iz Italije. Posjedi u okolici bili su zapušteni, mnogi su dijelovi zamočvareni te su tako postali izvori raznih zaraza. Mlečani su u više navrata poticali naseljavanje tih područja, melioraciju i revitalizaciju zapuštenih polja međutim, s jako slabim uspjehom. Opću sliku gospodarske i demografske situacije najbolje prikazuje izjava Domenica Stratica iz 1797. godine, koju prenosi Marčić (1928.): "*Narod se je u ratovima odučio od rada i obrađivanja, pak je i zaboravio raditi, a nitko ga opet neće da podučava. Iz potrebe da se hrani on se dava na zločinstva i hajdukovanja. Posljedica je svega toga, da tamnica i robija oduzima ženama muževe baš kad su ovi najproduktivniji. Zato nema djece, a i od ono malo poroda što još ima dobra polovina umire od bolesti i nečistoće.*" Zbog nešto mirnije političke situacije u 18. st. grad bilježi porast broja stanovnika i to uglavnom zbog doseljavanja, posebice s otoka (Tab. 4.). Godine 1726. započelo je prvo veće doseljavanje Arbanasa, doseljenika iz Albanije koji su istočno od gradske jezgre osnovali naselje Arbanasi. Sedam godina kasnije došlo je do drugoga većeg doseljavanja albanskog stanovništva (KRSTIĆ, 1964.).

Tab. 4. Kretanje broja stanovnika Zadra i okolice u 18. st.

Tab. 4 Population of Zadar and its surroundings in the 18th century

Godina	Grad	Kopno	Otoci
1709.	-	21 989	-
1714.	3 181	-	-
1736.	3 719	-	-
1759.	-	35 750	11 092
1771.	4 650	45 374	11 301
1781.	4 936	45 046	(20 000)
1795.	5 002	50 887	-

Izvor: Peričić, Š. (1999.): *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar.

Godina	Grad
1714.	3 181
1736.	3 719
1771.	8 237
1795.	5 002

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar.

Zahvaljujući ponajprije useljavanju, stanovništvo se do kraja stoljeća povećalo za 57%. Iz gore navedene tablice vidljivo je da se podaci o broju stanovnika za 1771. godinu značajno razlikuju kod ova dva autora. Broj od 8 237 stanovnika 1771. godine koji navodi Jelić čini se malo pretjeranim iako ga je preuzeo iz istog izvora kao i podatke za ostale godine (A. de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano, 1944.). Broj od 4 650 stanovnika 1771. godine koji navodi Peričić odnosi se na broj civilnog stanovništva u gradu, znači bez vojnika. Ova brojka čini se puno realnijom, a ako joj se dodaju još vojnici i svećenici (kojih je otprilike bilo 1 500), u gradu je bilo nešto preko 6 000 ljudi. Broj stanovnika okolice naizgled je nevjerojatno porastao međutim, riječ je o promjeni teritorijalnog obuhvata zaleđa. Protjerivanjem Turaka oslobođena su mnoga okupirana područja tako da se zadarsko zaleđe sad protezalo na puno većoj površini.

Međutim, unatoč mletačkim naporima i poticajnim mjerama zaleđe je i dalje bilo emigracijsko područje. Dio turskog stanovništva iselio se zbog vjerskih razloga, ali najvažniji razlozi iseljavanja stanovništva iz zadarske okolice bili su teški gospodarski uvjeti i glad. Glavni pravci migriranja bili su prema Austriji, Bosni, Lici i Banatu (PERIČIĆ, 1999.).

Stanovništvo grada se, kao i prethodnih stoljeća, dijelilo na tri staleža: plemstvo, građane i pučane. Takva podjela bila je prisutna i pri provođenju popisa stanovništva (Tab. 5.). Osim stanovništva, popisivalo se i oružje, obrti, brodovi, stoka te žitarice i sočivo, također po staležima. Najzastupljeniji stalež bili su pučani (75%). Zahvaljujući mirnodopskim uvjetima života biološka struktura je poboljšana (koeficijent feminiteta je prema popisu 1795. godine iznosio je 112 žena na 100 muškaraca). Prema metodologiji popisa vidljivo je da je veća pozornost posvećena popisivanju muškaraca, ponovno da bi se vidjelo koliko ima muškaraca sposobnih za ratovanje. To je bio posljednji popis prije pada Mletačke Republike 1797. godine.

Tab. 5. Popis stanovništva grada Zadra 1795. godine

Tab. 5 Zadar population census from year 1795

Stalež	Dječaci do 16 godina	Muškarci od 16 do 60 godina	Starci preko 60 godina	Žene	Udio
Plemići	6	17	10	29	1,2
Građani	93	235	52	296	13,5
Pučani	442	1 120	104	2 093	75,1
Grci	34	77	22	107	4,8
Redovnice	-	-	-	18	0,4
Redovnici	-	44	-	-	0,9
Varošani	41	57	5	100	4,1
Ukupno	616	1 550	193	2 643	100,0
Sveukupno 5002					

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar.

Razdoblje austrijske uprave (1797.-1918.)

Propašću Mletačke Republike Zadar je, kao i čitava Dalmacija i Istra, postao dio Habsburške Monarhije (od 1867. godine Austro-Ugarske) u čijem sklopu je ostao sve do njezine propasti 1918. godine. Zadar je u cijelom ovom razdoblju imao važnu ulogu kao glavno središte pokrajine. Samo u kratkom periodu, od 1806.-1814. godine, bio je pod francuskom upravom i tada je bio sjedište zemaljske vlade u Dalmaciji. Sredinom 19. st. Zadar je imao istaknutu ulogu u borbi za pripojenje Dalmacije ostatku Hrvatske i upotrebu hrvatskog jezika, a u njemu su se tiskali časopisi koji su pozivali na buđenje nacionalne svijesti – Zora dalmatinska (od 1844.) i Narodni list (od 1862.). Kao i prethodnih stoljeća, Zadar je i u ovom razdoblju bio činovnički grad. Glavni cilj austrijske

politike u Dalmaciji bio je izolirati je od njezinog zaleđa. Provođeci tu politiku vlada je donijela odluku kojom se talijanski jezik proglašava službenim jezikom dalmatinske uprave te je poticala useljavanje Talijana. Stanovništvo se posebno useljavalo u Zadar kao glavni grad pokrajine (GRABOVAC, 1964.).

Dakle, pred kraj mletačke vladavine Zadar je imao nešto više od 5 000 stanovnika, ali već početkom 19. st. taj broj je prema procjenama porastao na preko 6 000 stanovnika, dijelom zbog doseljavanja, a dijelom zbog pozitivnoga prirodnog kretanja. Tijekom francuske uprave u gradu je živjelo između 5 000 i 5 400 stanovnika (Tab. 6.). U isto vrijeme, na otocima je živjelo oko 10 000 stanovnika tako da je zajedno s neposrednim zaleđem i susjednim općinama prema Zadru gravitiralo oko 40 000 stanovnika. Prirodna promjena je i u ovom razdoblju bila dosta niska, a u pojedinim područjima i negativna. U gradu je u to vrijeme bio stacioniran i velik broj francuskih vojnika, koje su neki ubrajali u stanovništvo grada.

Tab. 6. Kretanje broja stanovnika Zadra u prvoj polovini 19. st.

Tab. 6 Population of Zadar in the first half of the 19th century

Godina	Grad
1808.	5 098
1809.	5 399
1811.	5 154
1818.	5 386
1819.	5 509
1821.	5 543
1823.	5 694
1825.	6 012
1829.	5 798
1833.	6 461
1838.	6 479
1845.	6 747

Izvor: Peričić, Š. (1999.): *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar.

Godina	Grad
1809.	5 803
1830.	2 073
1845.	5 285
1854.	2 354

Izvor: Jelić, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar.

U vrijeme kada grad ponovno dolazi pod austrijsku upravu gradskim naseljem smatrao se samo poluotok. Naselje Arbanasi, koje se nalazi u neposrednoj blizini samog grada, još uvijek nije bilo smatrano njegovim integralnim dijelom. Istodobno, dio stanovnika varoši preseljava se na područje sjeveroistočno od grada i tako nastaje novo predgrađe – Stanovi (PERIČIĆ, 1999.). Prema Peričiću, sve do sredine 19. st. broj stanovnika nije se znatnije povećavao ni smanjivao; kretao se između pet i sedam tisuća i pretežito je ovisio o migracijama stanovništva jer je stopa prirodne promjene bila ili niska ili negativna. Podatci za 1830. i 1854. godinu koje navodi Jelić (1985.), znatno odstupaju od navedenih tendencija kretanja broja stanovnika, a budući da u to vrijeme nije bilo

većih zbjegov a stanovništva, teško je te podatke smatrati pouzdanima. I u prvoj polovini 19. st. zabilježene su pojave gladi i kuge, ali bile su manjeg opsega nego prethodnih stoljeća i više su utjecale na stanovništvo okolice nego samoga grada.

Najveći dio stanovništva Dalmacije bavio se poljoprivrednom proizvodnjom, ali poljoprivreda je bila slabo razvijena i nije davala velike prinose. Budući da seosko stanovništvo nije moglo sebi osigurati egzistenciju, iseljavali su se u veća gradska središta i zapošljavali u drugim gospodarskim granama, posebice industriji i pomorstvu, ili su se pak iseljavali u inozemstvo. Ruralni egzodus dodatno je potaknut pojavom filoksere i "vinskom klauzulom" (FORETIĆ, 1969.). Slična situacija bila je i u zadarskom zaleđu; zbog oskudice i gladi stanovništvo okolice često se doseljavalo u grad, ali ni grad nije mogao apsorbirati toliki broj doseljenika, jer ni sam nije bio dovoljno gospodarski jak da bi zaposlio sve te ljude. Upravo zbog niskoga prirodnog prirasta i slabe gospodarske razvijenosti ni stanovništvo samog grada nije se značajno povećavalo. Budući da je bio glavni grad Dalmacije, u Zadar su se doseljavali brojni činovnici iz Austrije i Italije te brojni trgovci, ali ni tada nije došlo do značajnijeg porasta.

Na temelju iznesenih činjenica može se zaključiti da se sve do druge polovine 19. st. broj stanovnika grada relativno sporo povećavao i smanjivao ovisno o ratnim prilikama, zbjegovima stanovništva, oscilirajućem prirodnom prirastu, gospodarskim prilikama te o epidemijama kuge i oskudici. Međutim, u drugoj polovini 19. st. započinje stalan porast broja stanovnika koji traje sve do početka Prvoga svjetskog rata i uglavnom je rezultat snažnijega gospodarskog razvoja grada i doseljavanja stanovništva (Tab. 7).

Tab. 7. Kretanje broja stanovnika Zadra 1857.-1910.

Tab. 7 Population of Zadar between 1857 and 1910

Godina	Broj stanovnika	Indeks promjene (1857.=100)
1857.	8 331	100,0
1869.	9 898	118,8
1880.	11 992	143,9
1890.	13 726	164,8
1900.	15 847	190,2
1910.	18 077	217,0

Izvor: KORENČIĆ, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SRH 1857.-1971.*, JAZU, Zagreb.

Godine 1857. Habsburška Monarhija provela je prvi službeni popis stanovništva i od tada je moguće kontinuirano pratiti kretanje broja stanovnika na teritoriju Hrvatske. Gubitkom Lombardije i Venecije Austro-Ugarska je u drugoj polovici 19. st. premjestila velik broj svojih činovnika (uglavnom talijanske narodnosti) u Istru i Dalmaciju, posebice u Zadar, kao glavni grad čitave pokrajine (DUGAČKI, 1944.). To doseljavanje imalo je značajan utjecaj na etničku i društvenu strukturu grada u sljedećim desetljećima. Iako su Hrvati činili većinu stanovništva u gradu, talijanski jezik polako je prevladao. Prema popisima od 1880. do 1910. godine oko 95% stanovništva Dalmacije izjašnjavalo se za hrvatski jezik kao materinji, a samo 2 do 3% za talijanski, što je rezultat buđenja nacionalne svijesti (DIKLIĆ, 1994.). Međutim, Zadar je bio uporište autonomaštva i

talijanaštva, u kojem je talijanski element imao značajnu ulogu, pa se tako prema popisu iz 1880. godine oko 15% stanovništva Zadarskog kotara izjasnilo za talijanski jezik kao materinji (STATISTIKA PUČANSTVA U DALMACIJI, 1885.). Na temelju postotka izjašnjavanja o talijanskom jeziku kao materinjem Diklić (1994.) tvrdi da je 1910. godine više od polovice svih Talijana u Dalmaciji živjelo u Zadru, međutim, vjerojatnije je da se i dio hrvatskog stanovništva izjašnjavalo za talijanski kao materinji jezik, što potvrđuje i činjenica da je krajem 19. st. i početkom 20. st. 50% stanovništva Zadra bilo podrijetlom iz bliže okolice, 30% iz ostatka Dalmacije, a samo 15-20% iz Italije (MARČIĆ, 1928.).

Osim što je bio činovnički grad, u Zadru su bili razvijeni i poljoprivreda, industrija likera, obrt i trgovina. Osnivane su mnoge bratovštine slične srednjoeuropskim obrtničkim cehovima. Značajno je spomenuti da je prema popisu iz 1880. godine 82,2% stanovništva Kotara Zadar bilo nepismeno, dok je u čitavoj Dalmaciji taj udio iznosio skoro 90% (STATISTIKA PUČANSTVA U DALMACIJI, 1885.). Još sredinom 19. st. Zadar je postao otvorena luka, srušene su južne gradske zidine i izgrađena nova obala, a krajem stoljeća došlo je do snažnijeg razvoja industrije, o čemu svjedoči broj od 27 većih ili manjih tvornica koje su izgrađene do početka Prvoga svjetskog rata (RUBIĆ, 1952.). Osim administrativnog značenja i snažnijega gospodarskog razvoja Zadar je također bilježio i značajan kulturni napredak; postojao je velik broj tiskara, otvarale su se knjižnice, arhivi, kazališta, kina, tiskale novine i osnivala razna društva (turističko-planinarsko društvo "Liburnija" i dr.). Upravo takav gospodarski i kulturni razvoj grada bio je motiv doseljavanja ne samo stanovništva iz okolice već i iz Italije. U samo pedeset godina broj stanovnika povećao se za više od sto posto (točnije, za 9 746 stanovnika, odnosno prosječno 184 stanovnika godišnje). Tako snažan demografski rast imao je utjecaj i na urbanistički izgled grada i na njegovo prostorno širenje. Javila se povećana potreba za izgradnjom novoga stambenog fonda te se grad počeo širiti prema Arbanasima i Voštarnici, gdje je izgrađeno više zgrada, a javila se i potreba za izgradnjom mosta preko gradske luke radi što boljeg povezivanja novih dijelova grada s jezgrom. Prvi svjetski rat uzrokovao je brojne političke i gospodarske promjene koje su utjecale i na demografski razvoj Zadra.

Razdoblje talijanske uprave

Londonskim ugovorom 1915. godine Antanta je obećala Italiji dio Dalmacije i Zadar kao nagradu za pomoć u borbi protiv Austro-Ugarske i Njemačke. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine Italija je okupirala obećani dio Dalmacije, a Rapallskim ugovorom 1920. godine Italiji su službeno dodijeljeni Istra, Cres, Lošinj, Lastovo i grad Zadar te Rijeka četiri godine kasnije (ANTOLJAK, 1994.). Zadar je postao sjedište prefekta Zadarske provincije (*Provincia di Zara*), a Dalmacija je ostala bez svoga višestoljetnog središta. Zbog toga javila se potreba za premještanjem upravnih, društvenih i gospodarskih funkcija iz Zadra u druga središta te izgradnjom novih putova koji će povezati okolicu i zaobići Zadar, jer su postojeći putovi išli kroz grad (WERK, 1920.). Odvajanje Zadra od njegove okolice samo je nagovijestilo buduću tešku situaciju za grad i njegovo stanovništvo. O tome najbolje govori činjenica da su ostali veći dalmatinski gradovi do 1931. godine bilježili porast broja stanovnika, posebice Split, dok je Zadar demografski nazadovao. Italija je proglasila Zadar slobodnom lukom (*porto franco*) u kojoj se nije plaćala carina na uvezenu robu tako da se u gradu u vrlo kratko vrijeme razvila trgovina.

Značajnu komponentu stanovništva grada činili su vojnici koji su obuhvaćali čak 25% stanovništva (RUBIĆ, 1952.). Prema tome, Zadar je uglavnom bio činovnički i vojnički grad. U gradu je postojalo nekoliko tvornica (ponajviše tvornice likera) međutim, slabi naponi Italije da potakne razvoj gospodarstva doveli su do ekonomske depresije u gradu u kojem su zato cvjetali krijumčarenje i siva ekonomija. Promet u luci neprestano je opadao i grad je sve više ovisio o Italiji i okolici koja je bila dio druge države. Već u prvom desetljeću talijanske okupacije iz grada se iselilo nekoliko tisuća stanovnika, međutim, doselili su se brojni trgovci iz Italije te optanti iz ostalih dijelova Dalmacije koji nisu htjeli živjeti u Kraljevini SHS. Prema prvom popisu nakon Prvoga svjetskog rata provedenom 1921. godine Zadar je imao 15 804 stanovnika, a deset godina kasnije 17 358 stanovnika. Kao i do tada, migracijska kretanja imala su najznačajniji utjecaj na kretanje broja stanovnika, jer je prirodni prirast bio vrlo nizak. Osim loše gospodarske situacije, na spori porast broja stanovnika značajno je utjecala i činjenica da je pripojenjem Italiji i odvajanjem od svoje okolice Zadar izgubio "demografski rezervoar" koji je stoljećima opskrbljivao grad stanovništvom (LAJIĆ, 1992.).

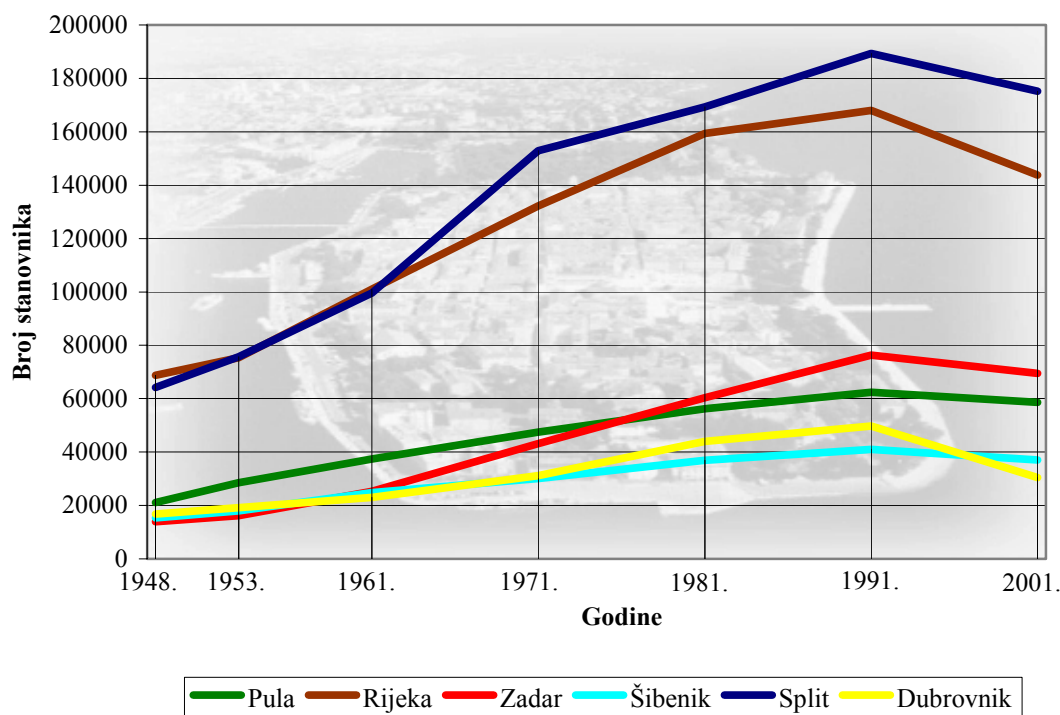
Tridesetih godina 20. st. u gradu se koncentrirao sve veći broj vojnika, a usporedno s tim povećavao se i ukupan broj stanovnika potičući daljnje širenje grada prema Voštarnici i Brodarici. Izgrađen je i most preko stare luke koji je povezivao gradsku jezgru i Voštarnicu. Osim u gradskoj jezgri, najveći broj stanovnika živio je u Arbanasima (3 830 stanovnika 1931. godine) i na Bokanjcu (1 256 stanovnika 1931. godine). Prema popisu iz 1936. godine koji je provela Italija, u Zadru je živjelo 20 022 stanovnika, od čega se njih čak 68% izjasnilo Talijanima.

Nakon što je Italija kapitulirala 1943. godine, grad su okupirali Nijemci. Tijekom 1943. i 1944. godine saveznici su Zadar bombardirali više od 70 puta, pri čemu su najviše stradali stambeni objekti na poluotoku. Samo je krajem 1943. godine u tri bombardiranja poginulo oko 2 000 stanovnika (RUBIĆ, 1964.). Nakon rata 80% grada bilo je srušeno, pa je Zadar bio najteže stradali grad na teritoriju cijele bivše Jugoslavije ("hrvatski Dresden").

Demogeografski razvoj Zadra nakon Drugoga svjetskog rata

Neposredno nakon rata Zadar je bio na posljednjem mjestu po broju stanovnika među većim primorskim gradovima (Sl. 1.). Međutim, upravo u poslijeratnom razdoblju Zadar bilježi značajniji gospodarski i demografski napredak. Urbani i demografski razvoj grada u ovom razdoblju može se podijeliti u nekoliko faza (MAGAŠ, 1994.).

Jedan od prvih i najvažnijih ciljeva u poslijeratnom razdoblju bila je obnova razrušenoga grada, posebice Poluotoka koji je najviše stradao. Osim sanacije i izgradnje stambenog fonda, pristupilo se i obnovi tvorničkih pogona, čime grad počinje postupno oživljavati. Međutim, prvih desetak godina nakon rata broj stanovnika sporo se povećavao i grad još uvijek nije dostigao predratnu veličinu. Jedan od razloga bilo je zasigurno i iseljavanje Talijana nakon rata. Prema procjenama iz Zadra ih se iselilo oko 10 000, čime je promijenjena i etnička struktura grada (ŽERJAVIĆ, 1993.). Prema popisu iz 1936. godine čak 68% stanovništva grada izjašnjavalo se Talijanima, da bi taj udio 1961. godine pao na samo 0,3%. Nakon rata najveći dio stanovništva živio je na poluotoku i uz sam centar grada.

Sl. 1. Kretanje broja stanovnika većih primorskih gradova nakon Drugoga svjetskog rata
 Fig. 1 Population of bigger coastal towns after the Second World War

U sljedeća dva međupopisna razdoblja (1953.-1961. i 1961.-1971.) Zadar je zabilježio najveće povećanje broja stanovnika (Tab. 8). Glavni razlog tomu jesu industrijalizacija i s tim u vezi intenzivniji gospodarski razvoj grada koji je omogućio otvaranje novih radnih mjesta i potaknuo doseljavanje u grad. Otvorene su mnoge tvornice, izgradnjom Jadranske turističke ceste, aerodroma u Zemunik i željezničke pruge do Zadra omogućen je značajniji razvoj turizma i sve to pozitivno je utjecalo na demografska kretanja. Prosječna godišnja stopa neto-migracije u razdoblju od 1951. do 1967. godine iznosila je između 2,5 i 4%. (KULUŠIĆ, 1971.). Da je Zadar u razdoblju nakon rata bio imigracijsko područje, najbolje potvrđuje činjenica da je prema popisu iz 1961. godine svega 32,6% stanovništva bilo rođeno u Zadru. Zbog intenzivnog porasta broja stanovnika dolazi i do promjene u rasporedu i gustoći naseljenosti; u centralnim dijelovima grada dolazi do zasićenja i promjene funkcije samog poluotoka, dok u ostalim dijelovima grada dolazi do povećanja broja stanovnika. Naime, na poluotoku sve više jačaju poslovne funkcije, a slabi stambena funkcija, dok ostali dijelovi grada i prigradska naselja bilježe pojačanu stambenu izgradnju (posebno Bili brig, Bulevar, Brodarica i Borik).

Tab. 8. Kretanje broja stanovnika Zadra nakon Drugoga svjetskog rata²
 Tab. 8 Population of Zadar after the Second World War

Godina	Broj stanovnika	Indeks promjene (1948.=100)	Prosječna godišnja promjena	
			Apsolutna	Stopa (%)
1948.	13 954	100,0	-	-
1953.	16 146	115,7	438,4	2,9
1961.	25 243	180,9	1 137,1	5,5
1971.	43 087	308,8	1 784,4	5,2
1981.	60 371	432,6	1 728,4	3,3
1991.	76 343	547,1	1 597,2	2,3
2001.	69 556	498,5	-678,7	-0,9

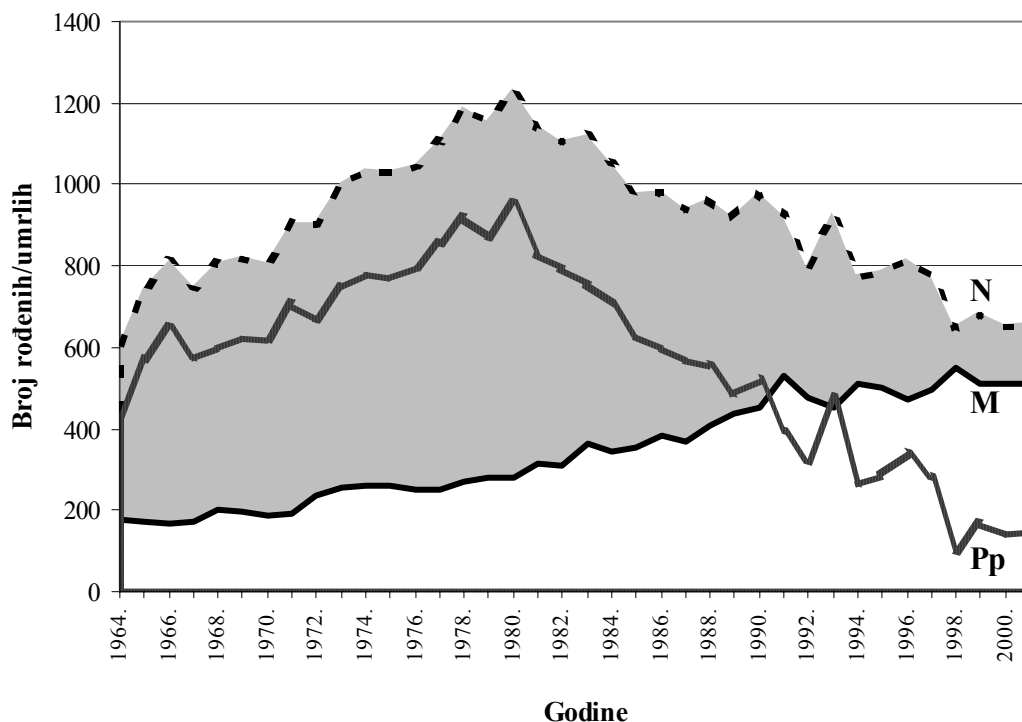
Izvori: KORENČIĆ, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SRH 1857.-1971.*, JAZU, Zagreb; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo, tabele po naseljima, Općina Zadar, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1982; Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, dokumentacija 882, RZS, Zagreb, 1994; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.htm>

Od početka službenog i kontinuiranog državnog vođenja statistike umrlih i rođenih u Hrvatskoj, tj. od 1964. godine, pa sve do danas broj rođenih u Zadru nadmašuje broj umrlih (Sl. 2). Unatoč značajnom prirodnom prirastu u čitavom promatranom razdoblju, ipak je najznačajnija komponenta porasta broja stanovnika bio pozitivan migracijski saldo, posebice tijekom 1960-ih i 1970-ih. Tijekom 1980-ih došlo je do smanjenja i prirodnog prirasta i doseljavanja stanovništva u Zadar. Kao što je već spomenuto, porast u razdoblju 1981.-1991. djelomično je rezultat priključivanja četiriju prigradskih naselja samom gradu 1985. godine, tako da je migracijski saldo u ovom međupopisnom razdoblju puno manji nego u prethodnom. U razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata Zadar je zabilježio dinamičniji demografski razvoj čak i od Zagreba, gdje je stopa porasta stanovništva bila manja od 3% godišnje (v. BAŠIĆ, 2003.). U posljednja dva desetljeća 20. st. zabilježeno je i značajno smanjenje prirodnog prirasta. U periodu 1971.-2001. stopa prirodnog prirasta smanjila se sa 16,5‰ na samo 2,1‰.

U razdoblju 1971.-1981. i 1981.-1991. grad i dalje bilježi značajan porast broja stanovnika zahvaljujući pozitivnom prirodnom prirastu i pozitivnom migracijskom saldu (Tab. 9.). U posljednjem međupopisnom razdoblju Zadar je prvi put nakon Drugoga svjetskog rata zabilježio pad broja stanovnika. Razlozi za to su višestruki; 2001. godine promijenjena je metodologija popisa tako da se u stalno stanovništvo te godine nisu ubrajale osobe koje su imale prebivalište u Zadru, ali su boravile izvan grada dulje od godinu dana. Nadalje, tijekom i nakon Domovinskog rata došlo je do značajnih

² Godine 1985. četiri prigradska naselja (Bokanjac, Diklo, Ploče i Dračevac Zadarski) pripojena su gradu Zadru i danas čine njegov sastavni dio. Budući da su ova naselja prema popisu iz 1981. godine zajedno imala 3 013 stanovnika, jasno je da je porast broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 1981.-1991. bio puno manji. Smanjenje broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. nije uzrokovano samo iseljavanjem stanovništva već i promjenom u metodologiji popisa iz 2001. godine.

migracijskih kretanja. Budući da je Zadar bio značajno vojno središte, iz grada se iselio određen broj vojnih djelatnika, većinom srpske nacionalnosti, ali i općenito se iselio određen broj Srba. U isto vrijeme, doseljen je određen broj stanovnika iz okolice, zatim drugih gradova i općina u županiji te iz Bosne i Hercegovine.

Sl. 2. Prirodno kretanje stanovništva Zadra 1964.-2001. godine

Fig. 2 Natural increase of Zadar population from 1964 to 2001

Rezultati novijih gospodarskih i demografskih kretanja vidljivi su i u promjeni fizionomije dijelova grada. Došlo je do povećane izgradnje stambenih objekata u rubnim dijelovima grada (Diklo, Novi Bokanjac, Dračevac, Smiljevac), a često i do ilegalne izgradnje. Na taj način stvorene su nove gradske četvrti, a propašću industrije u gradu došlo je i do restrukturiranja gospodarstva i povećanja uslužno-trgovačke djelatnosti u centru i na rubovima grada. Fizionomija grada posebice je izmijenjena posljednjih nekoliko godina intenzivnom izgradnjom stambenih objekata te trgovačkih i poslovnih centara.

Tab. 9. Migracijski saldo Zadra u međupopisnim razdobljima 1971.-2001.³*Tab. 9 Net migration in Zadar in intercensal periods from 1971 to 2001*

Broj stanovnika 1971.	Prirodni prirast 1971.-1981.	Očekivani broj stanovnika 1981.	Broj stan. prema popisu 1981.	Migracijski saldo 1971.-1981.
43 087	8 065	51 152	60 371	9 219

Broj stanovnika 1981.	Prirodni prirast 1981.-1991.	Očekivani broj stanovnika 1991.	Broj stan. prema popisu 1991.	Migracijski saldo 1981.-1991.
61 393	6 469	67 862	71 669	3 807

Broj stanovnika 1991.	Prirodni prirast 1991.-2001.	Očekivani broj stanovnika 2001.	Broj stan. prema popisu 2001.	Migracijski saldo 1991.-2001.
71 669	2 767	74 436	69 556	-4 880

Izvor: KORENČIĆ, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SRH 1857.-1971.*, JAZU, Zagreb; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo, tabele po naseljima, Općina Zadar, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1982; Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31.ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, dokumentacija 882, RZS, Zagreb, 1994; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.htm>; Tablogrami *Rođeni i umrli po naseljima Republike Hrvatske 1971.-2000.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb.

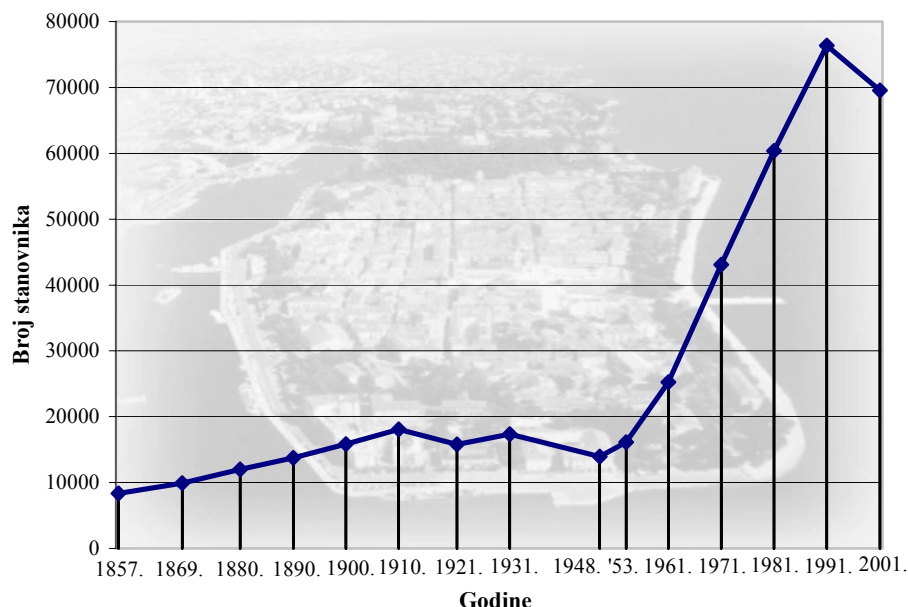
Zaključak

Zadar je stoljećima bio važno urbano središte, međutim, sve do druge polovine 20. st. broj stanovnika je oscilirao, ovisno o političkim, gospodarskim i društvenim prilikama u gradu, njegovoj okolini te na širem prostoru. Vjerodostojni podatci o broju stanovnika tijekom starog i srednjeg vijeka ne postoje stoga se broj stanovnika iz tog razdoblja može samo procjenjivati. Prvi pouzdani podatci potječu iz razdoblja mletačke uprave (1409.-1797.). U navedenom razdoblju broj stanovnika grada kretao se između 3 000 i 8 200 i ovisio je o brojnim tursko-mletačkim ratovima, koji su uzrokovali velike zbjegove i pomore stanovništva, zatim o vrlo promjenjivim stopama prirodnog kretanja te o pojavama gladi i epidemijama kuge.

Sve do sredine 19. st. broj stanovnika nije se znatnije povećavao ni smanjivao, uglavnom se kretao između pet i sedam tisuća i uglavnom je ovisio o migracijama stanovništva jer je stopa prirodne promjene bila ili niska ili negativna. Tek od druge

³ Budući da su 1985. godine Zadru pripojena naselja Bokanjac, Diklo, Dračevac Zadarski i Ploče, podatci za međupopisno razdoblje 1981.-1991. svedeni su na teritorijalni ustroj iz 1991. godine te se stoga ukupan broj stanovnika razlikuje od prethodnoga međupopisnog razdoblja. Isto tako, u posljednja dva međupopisna razdoblja (1981.-1991. i 1991.-2001.) iz podataka u ukupnom broju stanovnika izuzeto je stanovništvo u inozemstvu da bi se ujednačila popisna metodologija i dobila realnija slika o neto migracijskom saldu.

polovine 19. st. pa do Prvoga svjetskog rata broj stanovnika neprestano je rastao zahvaljujući jačem gospodarskom razvoju grada i doseljavanju stanovništva iz ostalih dijelova Monarhije. Nakon pripojenja Italiji 1920. godine grad počinje gospodarski nazadovati, što je utjecalo i na populacijski razvoj grada. Naime, dio stanovnika se iselio, ali je u isto vrijeme zabilježeno doseljavanje činovnika i trgovaca iz Italije te optanata iz drugih dijelova Dalmacije.

Sl. 3. Kretanje broja stanovnika Zadra 1857.-2001. godine

Fig. 3 Zadar population development from 1857 to 2001

Tek nakon završetka Drugoga svjetskog rata grad bilježi značajan gospodarski razvoj popraćen pozitivnim demografskim kretanjima (Sl. 3.). Jačanjem industrije i gospodarstva općenito grad bilježi značajno doseljavanje stanovnika s obližnjih otoka, iz zaleđa te iz drugih dijelova Hrvatske. Osim pozitivnoga migracijskog salda, u drugoj polovini 20. st. bilježi se i pozitivna stopa prirodne promjene koja je međutim, posljednjih desetljeća u opadanju. Najveći broj stanovnika Zadar je zabilježio 1991. godine, međutim, povećanje u međupopisnom razdoblju 1981.-1991. nije samo rezultat pozitivnoga prirodnog i mehaničkog kretanja već i priključenja četiriju prigradska naselja gradu te značajnog udjela stanovništva koje je u vrijeme popisa radilo i živjelo u inozemstvu, ali im je prebivalište bilo u Zadru.

Smanjenje broja stanovnika zabilježeno popisom 2001. godine posljedica je promjene u metodologiji popisa u odnosu na 1991. godinu te migracijskih kretanja tijekom Domovinskog rata. Međutim, trenutni stvaran broj stanovnika grada zasigurno je veći nego je to vidljivo iz popisa stanovništva jer dio izbjeglica koji su tijekom rata došli iz okolice u Zadar i dalje žive u gradu, a prebivalište im je u nekom od područja od

posebne državne skrbi, budući da na taj način ostvaruju određene pogodnosti i državne poticaje. S obzirom na dosadašnje trendove i sadašnju demografsku situaciju, pretpostaviti je da će broj stanovnika rasti poglavito kao posljedica doseljavanja stanovništva iz okolice, ali i drugih dijelova zemlje.

Suvremena gospodarska i demografska kretanja odražavaju se i na promjenu fizionomije grada. Centar grada (Poluotok) sve više dobiva poslovnu ulogu, dok njegova stambena funkcija sve više slabi. Nasuprot tomu, u rubnim dijelovima grada (Diklo, Novi Bokanjac, Dračevac, Smiljevac) intenzivira se stambena izgradnja. Prestrukturiranje gospodarstva, odnosno tranzicija iz socijalističke planske privrede u sustav tržišne ekonomije te propast industrije u gradu utjecali su na funkcionalno preusmjeravanje grada. Stvaranje potrošačkog društva i ulazak stranog kapitala bili su poticaj za otvaranje brojnih uslužno-trgovačkih djelatnosti (posebice hipermarketa u stranom vlasništvu, npr. Billa, Mercator, Kaufland itd.). Navedena povećana ponuda rezultat je povećane potražnje. Na daljnji gospodarski, ali i demografski, razvoj značajno će utjecati nova autocesta kojom je grad dobio na atraktivnosti. Jedna od činjenica koja ide u prilog tomu jesu i cijene nekretnina koje su u posljednjih godinu i pol značajno porasle. Za sada unutar grada postoji dovoljno prostora za stambenu izgradnju, ali povećanjem broja stanovnika zasigurno će u dogledno vrijeme doći do pojačane suburbanizacije.

LITERATURA

- ANTOLJAK, S. (1994.): *Pregled hrvatske povijesti*, Orbis/Laus, Split, pp. 248.
- BAŠIĆ, K. (2003.): *Zagreb: Population Change 1991-2001*, Hrvatski geografski glasnik, vol. 65, br. 2, 55-66.
- BEOVIĆ, B. (2004.): *Opskrba vodom u vrijeme prije izgradnje vodovoda*, Hrvatske vode, br. 48, Zagreb, 269-278.
- DUGAČKI, Z. (1944.): *Stanovništvo Zadra*, Alma Mater Croatica, vol. VII., br. 5-8, 101-104.
- FORETIĆ, D. (1969.): *Ekonomске i društvene prilike u Dalmaciji (1860.-1914.)*, Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri, Zagreb, 9-76.
- GRABOVAC, J. (1964.): *Zadar za druge austrijske vlasti*, Zbornik Zadar, Matica Hrvatska, Zagreb, 207-248.
- JELIĆ, R. (1959.): *Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI. stoljeća i početkom XVII. st. gledano kroz matice vjenčanih*, Starine JAZU, vol. 49, 349-509.
- JELIĆ, R. (1985.): *Stanovništvo Zadra 1608. godine*, Zadar.
- JELIĆ, R. (1978.): *Zadarske kuge i lazareti u prošlosti*, Sanitarni kordon nekad i danas, Zbornik radova Simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona, Janko Vodopija (ur.), Zagreb, 91-102.
- KRSTIĆ, K. (1964.): *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zbornik Zadar, Matica Hrvatska, Zagreb, 169-194.
- KULUŠIĆ, S. (1971.): *Stanovništvo Zadra i zadarske regije*, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, Zagreb, 451-469.
- LAJIĆ, I. (1992.): *Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije*, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, pp. 329.
- MAGAŠ, D. (1986.): *Regionalna funkcija Zadra u prostoru*, Zbornik radova JAZU sa savjetovanja u Zadru "Prometno povezivanje Jadrana s posebnim osvrtom na Zadar i sjevernu Dalmaciju", Zadar, 25-36.
- MAGAŠ, D. (1991.): *Neke promjene u gradskim naseljima Zadarske regije u razdoblju 1857.-1971. godine*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, vol. 33, 239-258.

- MAGAŠ, D. (1994.): *Urbano-geografska preobrazba Zadra – Etape razvoja i demogeografske promjene nakon II. svjetskog rata do 1991. godine*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, vol. 33 (20), Zadar, 215-240.
- MAGAŠ, D. (1996.): *Urbano-geografska preobrazba Zadra – elementi prometno-geografskog sustava 1945.-1991.*, Geoadria, vol. 1, 35-46.
- MAGAŠ, D. (1997.): *Zadar – geografska obilježja*, Geografski horizont, 2, 47-63
- MARČIĆ, L. (1928.): *Stanovništvo Zadra*, Glasnik geografskog društva, Beograd, 32-43.
- NOVAK, G. (1965.): *Presjek kroz povijest grada Zadra*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI-XII, 7-76.
- NOVAK, M. (1965.): *Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI-XII, 187-202.
- PERIČIĆ, Š. (1999.): *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar, pp. 312.
- RAUKAR, T. (1977.): *Zadar u XV stoljeću – Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, pp. 325.
- RUBIĆ, I. (1952.): *Zadar. Stanovništvo grada*, Jugoslavenski mornar, vol. VIII., br. 10, 276-278.
- RUBIĆ, I. (1964.): *Neki problemi geografije Zadra i njegove regije*, Zbornik Zadar, Matica Hrvatska, Zagreb, 9-22.
- STRGAČIĆ, A. M. (1954.): *Papa Aleksandar III. u Zadru*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 1, Zagreb, 153-187.
- SUIĆ, M. (1964.): *O imenu Zadra*, Zbornik Zadar, Matica Hrvatska, Zagreb, 95-104.
- WERK, H. (1920.): *Zadar poslije Rapallskog ugovora*, Nova Evropa, knj. 1., br. 13, 422-427.
- ŽERJAVIĆ, V. (1993.): *Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.*, Društvena istraživanja, vol. 6-7, br. 4-5, 631-656.

IZVORI

- KORENČIĆ, M. (1979.): *Naselja i stanovništvo SRH 1857.-1971.*, JAZU, Zagreb.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. 3. 1981. godine, Stanovništvo, tabele po naseljima, Općina Zadar, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1982.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31.ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, dokumentacija 882, RZS, Zagreb, 1994.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.htm>
- Statistika pučanstva u Dalmaciji* (1885.), ur. Kažimir Ljubić, Zemaljski odbor dalmatinski, Zadar, pp. 87.
- Tablogrami rođeni i umrli po naseljima Republike Hrvatske 1971.-2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb.

SAŽETAK

Vera Graovac: Zadar Population Development

Zadar is one of the Croatian towns with longest urban tradition and continuous population. During its long history Zadar has recorded very dynamic demographic development, which can be reconstructed to a large extent on the basis of numerous archived documents. There are no reliable data on the number of inhabitants during the Old and Middle Ages, but ever since the 15th c., when Zadar came under the Venetian rule, there are somewhat more precise data on the number of inhabitants.

One of the first available data on the number of inhabitants was provided by an anonymous author in 1291, and according to him Zadar had 8,698 inhabitants. During the Venetian rule (1409-1797) the authorities occasionally conducted population censuses and presented reports to the Venetian Senate. The first detailed census was taken in 1527 and it provided the number of inhabitants, number of households, names of the householders, number of family members and householders' occupation. Zadar population was mostly engaged in manufacture, shipping and trade, while the population of the hinterland was mostly into agricultural production. However, part of the town's population also had their estates outside the town walls and in the hinterland.

The 16th and 17th c. were marked by many misfortunes – plague epidemics, famine, wars between Venice and Ottoman Empire – that increased mortality of the population, reduced the number of inhabitants in the town and caused mass migrations. The wars also had negative impact on sex structure of the population. As the natural growth rate was low and inconstant, population growth depended mainly on immigration of the population from the hinterland, from the islands, from the Turkish territory and from Italy.

At the beginning of the 18th c., after the wars between Venice and Ottoman Empire had ceased, a peaceful period came along, but the consequences of the turbulent previous centuries still burdened the town and its population. Immigrants from the hinterland or from other parts of Dalmatia and Italy were still coming to town, estates in the hinterland were abandoned, and many parts were flooded and so became the sources of many contagions. Venice encouraged melioration and revitalization of the deserted areas, and also tried to populate them repeatedly, but without notable success.

After the collapse of the Venetian Republic in 1797, Zadar became a part of the Austro-Hungarian Monarchy and it was again the capital of the province. One of the aims of the Monarchy's politics was to separate Dalmatia from the rest of Croatia; therefore, it proclaimed Italian as the official language and encouraged immigration of the Italians. The immigrants mostly settled in Zadar as it was the capital of the province. Due to positive net migration and natural growth, the population of the town increased.

Based on the available data it can be concluded that up to the second half of the 19th c. the town's population fluctuated; it grew slowly and decreased depending on wars, exoduses, oscillating natural growth, plague epidemics, famine and scarcity. However, from the second half of the 19th c. until the beginning of the First World War Zadar records constant increase in number of inhabitants due to stronger economic development and immigration. In 1857 Austro-Hungary conducted the first official population census and since then the censuses were taken on a regular basis.

After the First World War Zadar came under the Italian rule and became a military town; as much as 25 per cent of the population were soldiers. Unfortunately, the economy of the town was largely destroyed leading to economic depression backed by trafficking and black economy. As a result, the number of inhabitants grew slowly and its ethnic composition changed. A large number of the inhabitants left town when it came under the Italian rule, but at the same time, numerous Italians came and settled here. During the Second World War the town was heavily bombarded and after the war 80 per cent of the town was destroyed.

The unfortunate war events were a serious drawback in the town's development. Once a big regional center, Zadar was then the least populated among bigger coastal towns. But it was only after the war that Zadar recorded the biggest economic and demographic development. Therefore, one of the major goals was to rebuild the town and develop its economy, but in the first decade after the war the progress was slow. Many Italians left the town while the Croats started returning.

In the next two intercensal periods (1953-1961 and 1961-1971) Zadar recorded the highest population growth rates due to industrialization and stronger economic development which enabled new jobs and encouraged immigration. However, immigration was not the only component that increased population growth rate; natural increase rates were also high until early 1980s. The highest number of inhabitants was recorded in 1991, but this increase was partially the result of

joining four suburbs to the town and a certain number of people who were working and living abroad but were reported as town dwellers.

According to the last census, taken in 2001, the number of inhabitants decreased due to migrations during the Homeland War in the first half of 1990s, low natural increase rate and different census methodology. Namely, according to this census, those people living and working abroad for over a year were not considered as the permanent residents. The actual number of inhabitants is surely higher than the census reported since many people that came here during the war still live here, but their official place of residence is usually in former war-affected areas that are now under state's custody. Analyzing the population trends over the decades and present demographic situation it is justified to say that the number of inhabitants in Zadar is expected to increase in the following decades, primarily due to in-migration of population from the hinterland, but also from other parts of the country. For now, there is enough space within the town for building new housing estates, but in the future the suburbanization processes will definitely intensify.